

Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
Cilt: VII / 1, s. 345-355
Haziran-2003-SİVAS

DİVAN EDEBİYATINDA FENÂYÎ MAHLASLI ŞAİRLER

Alim YILDIZ*

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, Mahlas, Fenâyî

ÖZET

Mahlas, Divan Edebiyatında şairin imzası gibidir. Edebiyatımızda çeşitli sebeplerden dolayı aynı mahlası kullanan bir çok şair bulunmaktadır. Fenâyî mahlası da çok kullanılan mahlaslardan biridir. Bu mahlası kullanan sekiz şair bulunmaktadır. Bunlar: Fenâyî (XV. yüzyıl), Fenâyî Dede, Fenâyî Cennet Efendi, La'îf Mehmed Fenâyî, Fenâyî Mustafa Efendi, Mehmed Fenâyî, Fenâyî Ali Efendi ve Fenâyî Çelebi'dir.

SUMMARY

The nickname or the pen name is like a signature in Ottoman Poetry. In Ottoman poetry, there are many poets, wrote with the same pen name. The pen name "Fanâyî" is one of them and was used by eight poets. These are Fanâyî (XV. century), Fenâyî Dede, a leader of Jalwati sufi order Fanâyî Cennet Efendi, a leader of Gülşanî sufi order La'îf Mehmed Fanâyî, Fanâyî Mustafa Efendi, Mehmed Fanâyî, Fanâyî Ali Efendi and Fanâyî Çelebi.

In this article, we studied the whole poets who wrote with the nickname "Fanayî". Our article consists of an introduction and eight sections.

Şairlerin şiirlerinde kullandıkları, onunla şöhrete ulaştıkları "takma ad" anlamına gelen ve şairin imzası niteliğini taşıyan mahlas, bir şairin şiirleriyle bir başka şairin şiirlerinin karışmamasını sağlar. Mahlasın böyle bir ayırıcı vasfı olmasına rağmen aynı mahlas birden fazla şair tarafından kullanılmışsa durum biraz daha karmaşık bir hale gelir. Edebiyatımızda, çeşitli sebeplerden dolayı, aynı mahlası kullanan çok sayıda şair bulunmaktadır¹. Fenâyî mahlası da sekiz ayrı şair

* C.Ü. İlahiyat Fakültesi.

¹ Bu konuda bkz. Mustafa İsen, "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara, 1997, s.195-208. Mahlas seçimiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *DİA.*, İstanbul, 1994, IX, 394-396.

tarafından kullanılan mahlaslardan biridir². Bu mahlası kullanan şairler; Sehî Bey, Latîfî ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Fatih döneminde yaşadığını bildirdikleri yoksul bir şair olan Fenâyî (XV. yy.)³, Lazkiye şeyhi Fânî Dede'nin oğlu Fenâyî Dede (ö. 1519)⁴, Celvetî şeyhlerinden Fenâyî Cennet Efendi (ö. 1665), Gülşenî şeyhlerinden Kastamonulu La'îf Mehmed Fenâyî (ö. 1701)⁵, "Odabaşı Şeyhi" olarak bilinen Şumnulu Fenâyî Mustafa Efendi (ö. 1703)⁶, Ümmî Sinan-zâde Ced Hasan Efendi'nin halifelerinden Mehmed Fenâyî (ö. 1727)⁷ Celvetiyye tarikatının Fenâyîye kolunun kurucusu Kütahyalı Fenâyî Ali Efendi (ö. 1745)⁸ ve sadece Ahdî tezkeresinde yer alan, ne zaman yaşadığı hakkında bilgi bulunmayan Manisalı Fenâyî Çelebi'dir⁹.

Bu mahlası kullanan şairlerden La'îf Mehmet Fenâyî ile Fenâyî Cennet Efendi dışında kalan diğer beş şairin, kaynaklarda var olduğu söylenmesine rağmen, kütüphanelerde Divan'ları bulunamamıştır¹⁰.

Fenâyî; Arapça "yokluk, yok olma, zeval, bekâsızlık, devamsızlık" gibi anlamlarla birlikte, tasavvufta çok daha geniş manası olan¹¹ "fenâ" kelimesine nisbet yapılarak oluşturulan, "fenâyâ ait, yokluğa ait" anlamına gelen bir kelimedir. Mahviyet, kendini hor görme, bir düşkünlük hali, bir hayat ârzası ve talihsizliği bildiren bir mahlastır¹². Ayrıca bu mahlas, halk edebiyatı şairlerince de kullanılmıştır¹³.

² Hüseyin Vassaf, Hüdâyî tekkesinde şeyhlik yaptığı bilgisini verdiği, Mustafa Fenâyî Efendi (ö. 1103/1691) isminde birisinden bahsetmektedir. Bu kişinin Selâmî Ali Efendi ile karıştırıldığını düşünüyoruz. Bkz. Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ* III, 20, Süleymaniye Ktp. Yazma Başlıklar nr. 2307-2309.

³ Bkz. Sehî Bey, *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt* (haz. Mustafa İsen), Ankara, 1988, s. 137; Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nüzemâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara, 2000, s. 393; Mustafa İsen, *Kühül'-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1994, s. 140-141; Ayrıca bkz. *Latîfî Tezkiresi*, (haz. Mustafa İsen), Ankara, 1999, s. 122.

⁴ Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye, İnceleme-Metin* (haz. İlhan Genç), Ankara, 2000, s. 421-424.

⁵ Himmet Konur, "Gülşenîliğe Dair Bir Eser: Nazir İbrahim'in Beyân-ı Tarikat-ı Gülşenî'si", *Tasavvuf*, S. 3, Nisan 2000, s.76; *Dergah Yayınları Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, VI, 66.

⁶ Safâyî Mustafa, *Tezkire-i Şuarâ*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Böl. nr: 2549, yk. 223a-b. Ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *İzahu'l-Meknûn fi'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zünûn 'an Esâmî'l-Kutûp ve'l-Fünûn* (nşr. Kilişli Muallim Rifat-Şerafettin Yaltkaya), İstanbul 1945, I, 529; Kazasker Salim Efendi, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul, 1315, s. 548-549; Hüseyin Vassaf, a.g.e., III, 21-22; Mehmed Sirâceddin, *Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ* (haz. Mehmet Arslan), Sivas, 1994, s. 51-52.

⁷ Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, (Tıpkıbasım), Ankara, 2000, yk. 342a.

⁸ Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul 1327, s. 145; Hüseyin Vassaf, a.g.e., III, 64-65; Cemal Bayak, "Fenâî Ali Efendi", *DİA*, XII, 335-336.

Mahlaslarla ilgili önemli bir kaynak olan, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Bkz. Haluk İpekten ve ark., Ankara, 1988, s. 136-137) isimli eserde, Fenâyî mahlasını kullanan altı şair gösterilmesine rağmen, bu şairlerin hayatları ve buldukları kaynaklarla ilgili verilen bilgiler hatalıdır. Latîfî Tezkiresi kaynak gösterilerek, Fatih döneminde yaşayan Fenâyî ile alakalı olarak verilen, "Kanunî döneminde Şam'da bulunduğu ve İstanbul Aksaraylı olduğu" bilgisi (Bkz. Haluk İpekten ve ark., a.g.e., s.136.), Latîfî Tezkiresi'nde yer almamaktadır. Görebildiğimiz tezkirelerin hiç birisinde de böyle bir şahıstan bahsedilmemektedir. Yine aynı eserde tesbit ettiğimiz bir başka yanlış ise Cennet Efendi'yle ilgilidir. "Cennet" başlığıyla verilen bilgide (Bkz. Haluk İpekten vd., a.g.e., s. 89.) hayatı ile ilgili Salim Tezkiresi kaynak gösterilmesine rağmen, bu eserde yer alan Fenâyî, Cennet Efendi olmayıp, Odabaşı Şeyhi Fenâyî'dir (Bkz. Kazasker Sâlim, a.g.e., s. 548-549.).

⁹ İzmir Millî Kütüphanesi'nde bulunan ve 1154/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı (yk. 360b-470b)Ahdî Tezkeresi'nde göremediğimiz bu şairi, Mehmet Nail Tuman özel kütüphanesinde bulunan Ahdî Tezkeresi'ni referans göstererek Tuhfe-i Nâilî'ye almıştır. Bkz. Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî* (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001, II, 786.

¹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Bölümü nr. 538'de, özensiz bir yazıyla ve farklı kalemlerle yazılmış, üzerinde karalamalar yapılmış, içerisinde farklı şairlerin şiirleri bulunan, Fenâyî adına kayıtlı bir divan olmasına rağmen, yazma üzerinde yaptığımız incelemede bu eserin kime ait olduğu tespit edilememiştir.

¹¹ Bkz. Etem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 267.

¹² Akün, a.g.md., *DİA*, X, 395.

¹³ XVII. asırdan sonra yaşadığı tahmin edilen halk şairi Gubârî'nin şairnamesinin 46. dörtlüğünde Fenâyî ismi geçmektedir. Bkz. Doğan Kaya, *Şairnâmeler*, Ankara, 1990, s. 16.

Fenâyî mahlasını kullanan 8 şairin, çeşitli kaynaklarda hayatlarıyla ilgili yer alan- vefat tarihlerine göre- bilgiler şöyledir:

1. Fenâyî (XV. yy.)

Fatih Sultan Mehmet zamanı şairlerinden olan ve Türk edebiyatında, tarih itibarıyla, ilk olarak Fenâyî mahlasını kullanan bu şair hakkında, yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Sehî Bey Tezkiresi'nde: "Hoş tabiatlı, zihni açık, şiiri orta halli, gazeli çok, divan sahibi, bedî' ve beyan konusunda mahir kimsedir" denilerek, bir gazelinden, aşağıya aldığımız üç beyit, şiirine örnek olarak verilmektedir.

Ol mu'anber hat ki var sen serv-i hoş-reftârda
Sanasın kim sebze-i nev-restedir gülzârda

Çîn-i zülfünden benefşe reng ü bû uğurladı
Kim dakup boynına ip gezdirdiler bâzârda

Aşki yüz yir Sa'di otuz yir Fenâyî'nüñ dahi
Haftada yidi günü var dutlug u eşcârda¹⁴

Latfî Tezkiresi'nde, aynı dönem şairlerinden Aşkî anlatılırken: "... nitekim o dönemin şairlerinden Fenâyî mahlaslı yoksul bir şair şöyle demiştir" denilerek, Sehî Bey Tezkiresi'nde geçen ve yukarıda verdiğimiz gazelin makta beyti biraz farkla aynen tekrar edilmiştir.

Aşki yüz yir Sa'di otuz bu Fenâyî'nüñ dahi
Haftada yedi günü var tonlug u tîmârda¹⁵.

Bu bilgilerin dışında, XV. yüzyılda yaşamış bulunan Fenâyî ile ilgili, görebildiğimiz tezkire ve biyografik eserlerde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

2. Fenâyî Dede (ö. 925/1519)

XV. Yüzyılın ilk yarısı ile XVI. Yüzyılın başında yaşamış olan Fenâyî Dede'nin doğum tarihi bilinmediği gibi, hayatı ile ilgili de detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Mevlevî tarikatına müntesip şairlerdendir. Lazkiye'de doğmuştur. Lazkiye şeyhi Fânî Dede (ö. 910/1504)'nin oğludur. Divan sahibi olup, bedî ve beyana sahip olduğu söylenmektedir. Divanı ele geçmemiştir. Esrar Dede Tezkiresi'nde, şair hakkında "Şiir ve inşâda oldukça maharetli olup vaktinde şâir-i zor-âverdir" ifadesi yer almaktadır. Yine aynı tezkirede Farsça bir gazeli ile aşağıya aldığımız Türkçe gazeli, şiirlerine örnek olarak verilmiştir.

Rızkuñdan artugını yetmezse olma tâmi'
Hakka tevekkül idüp ol virdiğine kâni'

¹⁴ *Sehî Bey Tezkiresi*, (haz. Mustafa İsen) , s.137

¹⁵ Latfî, a.g.e., (haz. Rıdvan Canım), s. 393.

Kim gönlü Ka'besinde bula Safâ-yı Merve
Nûr-ı hüviyyet anda gün gibi ola lâmi'

Fursat geçüp bulut-veş girmez elüñe artık
Ebr-i nedâmet ağdı ömri geçürme zâyî'

İlm-i huzûr kesb it kurtar özün cehilden
Çün kodı kâbiliyyet masnû'a sun'-ı Sâni'

Efsâne dinlemekden hengâmede Fenâyî
Mescidde yeğdür olmak vâ'iz sözini sâmi'

925 (1519) yılında Lazkiye'de vefat etmiş olan Fenâyî Dede'nin mezarı da oradadır¹⁶.

3. Fenayi Mehmed Cennet Efendi (ö. 1075/1665)

Celvetî tarikatının önemli şeyhlerinden biri olan Fenâyî Cennet Efendi'nin doğum tarihine ilişkin doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'un Tophane semtinde 1577-1580 yılları arasında doğmuştur¹⁷.

Asıl adı Mehmed'tir¹⁸. İsmi bilmeyen kendisine "Ehl-i Cennet" diye hitap etmiş, daha sonra ise bu hitap şekli kısaltılarak "Cennet" şeklini almıştır¹⁹.

"Cennet Mehmed Efendi" ve "Mehmed Fenâyî Cennet Efendi" şeklinde de isimlendirilmiştir²⁰. Bursalı İsmail Hakkı (ö. 1137/1724)'ya göre ise "Ehl-i Cennet Efendi" diye tanınmıştır²¹. Hayatı ile ilgili bilgi veren kaynakların bir çoğunda da "Cennet Efendi" adı kullanılmaktadır²².

Bağdatlı İsmail Paşa dışında, kaynakların ittifakla bildirdiğine göre; babası, kalem erbabından bir zât olan İshak Efendi'dir²³ ve aslen Tophanelidir. Babası gibi katiplik mesleğini icra eden Ahmed Çelebi isminde bir kardeşi vardır²⁴. Kabri, Hüdayî dergahının giriş kapısının karşısındaki Cennet Efendi Türbesi'nde²⁵ bulunan hanımının ismi ve kimliğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fenâyî'nin, neslini devam ettirecek bir çocuğu da olmamıştır²⁶.

¹⁶ Esrar Dede, *a.g.e.*, s. 421-424.

¹⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri, Vekâyiu'l-Fudalâ*, (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, I, 555.

¹⁸ Safâyî ve Mehmet Tevfik bu ismi Mahmud olarak göstermiştir. Bkz. Safâyî *a.g.e.*, bk. 55b; Mehmet Tevfik, *Kâfile-i Şuarâ*, İstanbul 1290, s. 104.

¹⁹ Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *a.g.e.*, bk. 342a.

²⁰ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 16.

²¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarîk-ı Celvetî*, İstanbul 1304 (1887), s. 90.

²² Bkz. Kemiksizzâde Saffet Mustafa, *Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l-Eş'âr*, İSAM Ktp., nr: 10663, bk.22a; Safayî, *a.g.e.*, bk. 55a; Mehmet Tevfik, *a.g.e.*, s. 104; Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, bk. 16; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333 (1915), I, 54; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311 (1893), II, 88. (Bu eserde mahlas yanlış olarak "Fenni" şeklinde verilmiştir.)

²³ Bağdatlı İsmail Paşa'ya göre babasının ismi Abdullah'tır. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin, Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul 1955, II, 290.

²⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, s.560.

²⁵ Cennet Efendi Türbesi'yle ilgili bkz. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, I, 340-341.

²⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, s. 90.

Kaynaklarda Fenâî'nin öğrenimine ilişkin detaylı bir bilgiye rastlanmamaktadır. *Uşşâkizâde Zeylî*'nde yer alan, Hüdâyî ile aralarında geçen bir konuşmada, "...*Sultânım ben evâil hâlimde ancak Molla Câmî'den Merfûât kısmına dek okudum, gayri bir nesne görmedim*²⁷.." ifadelerinden, medrese öğrenimi aldığı ortaya çıkmaktadır. Tophane'de doğup büyümesinden ve katiplik mesleğinden dolayı da İstanbul'da bulunan bir medresede eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Divanı'nda iki Farsça gazel ve bir Arapça beyit bulunmaktadır ki bu da onun Arapça ve Farsça'ya, bu dillerde şiir yazacak kadar, vâkıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tophane'de bulunan İlyas Çelebi Camii'nde vaizlik yapmış olması²⁸ da çok iyi bir medrese eğitimi aldığını göstermektedir.

Kardeşi Ahmet Çelebi vasıtasıyla Hüdâyî ile tanışmış, ona biat ederek uzun bir süre asadarlık göreviyle yanında bulunmuştur. Şeyhinin isteği doğrultusunda Simav'a giderek irşat görevini yürütmüştür. Şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin vefatından sonra (1628) Simav'dan İstanbul'a dönerek inzivaya çekilmiş olan Fenâî Cennet Efendi, bir müddet Tophane'de bulunan Orta Camii'de vaizlik yapmıştır²⁹.

Hüdâyî'den sonra Hüdâyî dergahına önce Balıkesirli Muk'ad Efendi (ö. 1049/1639) daha sonra da Hüdâyî'nin torunu Mesud Efendi (ö. 1067/1657) post-nişin olmuştur. Mesud Efendi'nin vefatıyla birlikte, 1657 yılında aynı dergahın üçüncü şeyhi olan Fenâî, sekiz yıl müddetince bu görevi sürdürmüştür.

Doğum tarihiyle ilgili tam bir bilgi vermeyen kaynaklar, vefatıyla ilgili kesin bir tarih vermektedir. Kaynakların bazıları³⁰ 1075/1665 olarak sadece ölüm yılını verirken; *Uşşâkizâde*, Şeyhî, Mehmet Süreyyâ ve İ. Hakkı Konyalı bu tarihi ay ve gün olarak da belirtmektedirler³¹. Bu yazarlara göre, 23 cemâziye'l-âhire 1075 (10 Ocak 1665) tarihinde, Üsküdar'da vefat etmiştir. Vefatına düşürülen tarih beyitlerinden birinde, gün ismi de belirtilerek:

Cemâziye'l-âhirüñ yirmi beşi
Düşenbe gicesi oldu revâne

ifadeleri kullanılmaktadır. Buna göre 12 ocak 1665 Pazartesi gecesini öldüğü sonucu çıkmaktadır³². Vefatına düşürülen tarihlerden bazıları şöyledir:

Ehl-i Cennet aldı bûyın cennetin (Nâî Mehmet)³³

Cennet Efendi'ye ola dâr-ı cinân mekân (Şeyh Nazmi Mehmet Efendi)³⁴

²⁷ Uşşâkizâde Seyyid İbrahim, *Zeyl-i Şakâik*, (haz. Hans Joachim Kissling), Otto Harransowitz Weisbaden 1965, s. 548.

²⁸ Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.* IV, 612.

²⁹ Mehmed Süreyyâ bu caminin İlyas Çelebi Camii olduğunu kaydetmektedir, Bkz. Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, IV, 612.

³⁰ Bkz. Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, III, 18; Müstakimzâde, *a.g.e.*, bk. 342a; Kemiksizzâde, *a.g.e.*, bk. 22b; Safâyî, *a.g.e.*, bk. 55b; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 54.

³¹ Bkz. Şeyhî, *a.g.e.*, s. 560; Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, II, 88; İ. Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, s. 341.

³² Fenâî, *Divân-ı Fenâî*, Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan Blm., nr: 160, bk. 2a.

³³ Safâyî, *a.g.e.*, bk. 55b; Şeyhî, *a.g.e.*, s. 561; Uşşâkizâde, *a.g.e.*, s. 548.

³⁴ Kemiksizzâde, *a.g.e.*, bk. 22b; Şeyhî, *a.g.e.*, s. 560.

Müstakimzâde, Fenâyî'nin vefatı için "Bereket-i Cennet" (1075) terkinin kullanmaktadır³⁵. Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan Bölümü 160 numarada kayıtlı Fenâyî Divanı'nın 2b-3a varaklarında Fenâyî'nin vefatı için yazılan 18 adet tarih beyti bulunmaktadır ki, bu beyitlerden ikisi şöyledir:

Bağladı dâr-ı fenâda rihleti
Âlem-i bâlâda bulsun cenneti (1075)

Vefâtına melekler dedi târîh
Fenâyî kâsd-ı râh itdi cinâna. (1075)

Üsküdar'da vefat etmiş olan Fenâyî'nin mezarı, Aziz Mahmud Hüdayî Camii'nin giriş kapısının karşısında bulunan Cennet Efendi Türbesi'ndedir. Bu türbe bir yangın geçirmiş ve Rabia isminde bir hanım tarafından 1287/1870'de yeniden yaptırılmıştır. Türbe ve haziresindeki mezarların bir kısmı sonradan Aziz Mahmud Hüdayî haziresine taşınmıştır³⁶. Bugün sadece makber ve etrafının duvarları mevcuttur. Üzeri açık olan türbede Fenâyî'nin mezarının sağında hanımının, solunda ise ismi belirtilmeyen bir halifesinin mezarı bulunmaktadır. Ayrıca bu türbede, türbeyi yaptıranlara ait beş mezar daha vardır.

Mutasavvıf kişiliği ön plana çıkan Fenâyî'nin eserleri hakkında kaynaklarda verilen en geniş bilgi *Seffîne-i Evliyâ ve Osmanlı Müellifleri*'ndedir. Diğer kaynaklarda sadece Divanı olduğu ifade edilirken, adı geçen kitaplarda üç tane eseri olduğu bildirilmektedir. Bunlar; *Tecelliyât*, *Divân-ı İlâhiyât* ve *Cennetiyye fî-Maârifî'l-İlâhiyye*'dir³⁷. Bu eserlerden *Tecelliyât*, müstakil bir kitap halinde değildir. Müritleri tarafından yazıldığını düşündüğümüz bu eser Fenâyî'nin olağanüstü hallerini anlatan küçük bir risaledir. *Cennetiyye fî-Maârifî'l-İlâhiyye* isimli eseri kütüphanelerde bulunmamıştır. Doktora tezi olarak hazırladığımız *Divânın*³⁸ ise altı adet yazma nüshası bulunmaktadır³⁹.

4. La'î Mehmed Fenâyî (ö. 1112/1701)

Asıl ismi Mehmed'dir. "La'î" ismi verilen kırmızı mürekkebi ıslah ettiği için dolayı La'î lakabını almıştır⁴⁰. Gülşenî tarikatı şeyhlerinden olan ve XVIII. yüzyılda yaşamış bulunan La'î Mehmed Fenâyî Kastamonuludur. Kastamonu'dan Edirne'ye giderek, şeyh Mehmed Sırrı Efendi'den tarikat âdâbı öğrenmiştir. Ayrıca, Mustafa Paşa şeyhi Seyyid Alâaddin Efendi'den de "ahz-i tarikat" eylemiştir⁴¹. Babası ve

³⁵ Müstakimzâde, a.g.e., bk. 174a.

³⁶ İ. Hakkı Konyalı, a.g.e., II, 340-341.

³⁷ Hüseyin Vassaf, a.g.e., III, 18; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., I, 54.

³⁸ Bkz. Âlim Yıldız, *Fenâyî Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)*, İzmir 2002, (DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi).

³⁹ Bkz. DEÜ İlâhiyat Fak. Ktp. nr. 5952; Selimağa Ktp. Hüdâî Efendi Blm. nr. 1262; Selimağa Ktp. Hüdâî Efendi Blm. nr. 1406; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Blm. nr. 3822; Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan Blm. nr. 160; Yapı Kredi Bankası Ktp. Y-53.

⁴⁰ *Dergah Yayınları Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, VI, 66.

⁴¹ Günay Kut, *Vefeyât-ı Ayvansarayî ve Nüshaları ya da Tezkire-i Ayvansarayî*, *Türklük Bilimi Araştırmaları Ağâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı III*, Harvard 2000, bk. 21a.

dedeleri de Halvetî şeyhlerindendir⁴². Hem Halvetî, hem Celvetî, hem Uşşâkî, hem de Nakşibendî tarikatlarından icazetlidir⁴³. İbrahim Gülşenî'nin *Ma'nevî*'sinden bazı beyitleri şerh etmiş ve bu eser Hasan Sezâî'nin mektuplarıyla birlikte basılmıştır⁴⁴. Şiirlerinde Fenâyî mahlasını kullanmıştır. Şeyh Âşık Musa Dergahî'nda postnişinlik yapmıştır. Gülşenî tarikatının Sezâiyye kolunu kuran Hasan Sezâî (ö. 1738)'nin de şeyhlerindendir.

Mehmed La'îl Fenâyî'nin sıtma ve sıraca hastalıklarını tedavi etme, yangın söndürme gibi kerametlere sahip olduğu ve Sultan II. Mustafa (ö.1703)'nin haftada iki gece gizlice gelip birkaç saat kendisiyle sohbet ettiği nakledilmektedir. La'îl Efendi, tarikat mensuplarının bu yakınlıktan istifade etmek amacıyla kendisini rahatsız edecekleri gerekçesiyle, padişahın herkesin göreceği şekilde gelmemesi talebinde bulunur⁴⁵.

Yüz on yaşında iken 1112/1701 yılı Zilhicce (Mayıs) ayında Edirne'de vefat etmiş ve tekkesine defnedilmiştir. Vefatına Kamî Mehmed Efendi;

“Meded kopdı nihâl-i Gülşenî'den bir gül-i La'îl (1112)”

mısraını tarih düşürmüştür⁴⁶.

Lâîl Fenâyî'nin; *Etvâr-ı Seb'a Tercümesi*⁴⁷, *Şerh-i Ebyât-ı Ma'nevî-i Gülşenî*⁴⁸ ve *Divançe*⁴⁹ olmak üzere üç tane eseri bulunmaktadır. Üç ayrı yazma nüshasını tespit ettiğimiz *Divançe*'si, 1840'ta *Sezâyî Divanı* ile beraber neşredildiği gibi, 1995 yılında *Sezâî Divanı* sonunda “*Sezâyî-i Gülşenî'nin Şeyhi La'îl Efendi'nin Divançesi*” ismiyle yeniden yayımlanmıştır⁵⁰.

Divançe'de toplam yirmi sekiz şiir bulunmaktadır. Gazellerinden biri şöyledir.

Sil gönülde mâsivâ nakşın cemâl-i yâri gör
Her neye baksan o yüzden çehre-i dildârı gör

Gel vücûdun zulmetin kaldır aradan pes bugün
Yarın anda bî-tekellûf perdesiz dildârı gör

Mest olup aşk-ı Hak'dan varını yağmaya ver
Gel bekâ bulgı fenâda yokluk içre vâri gör

⁴² Himmet Konur, “Gülşenîliğe Dair Bir Eser: Nazir İbrâhîm'in Beyân-ı Tarikat-ı Gülşenî'si”, *Tasavvuf*, S. 3, Nisan 2000, s. 76.

⁴³ Himmet Konur, *a.g.m.* s. 76-77.

⁴⁴ Mehmed Fenâyî La'îl, *Şerh-i Ma'nevî-i Şerîf*, İstanbul 1289 (1872).

⁴⁵ Himmet Konur, *a.g.m.* s. 76

⁴⁶ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 206.

⁴⁷ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Blm., nr. 2749, yk.33-38; Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Blm., nr.1469, yk. 1-9; Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 2089, yk. 4-11; İstanbul Belediyesi Ktp. Osman Ergin yzm. nr.1494/2, yk. 12b-18b.; Yapı Kredi Bankası Ktp. nr. 70, yk. 1b-8b.

⁴⁸ Süleymaniye Ktp. Hâlet Ef. Blm., nr. 273, 107 yk. Bu eser basılmıştır. Bkz. *Şerh-i Ma'nevî-i Şerîf*, İstanbul 1289 (1872).

⁴⁹ *Divançe*'nin bazı yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Hâlet Ef. Blm., nr. 691, yk. 84-89; Süleymaniye Ktp. Dâru'l-Mesnevî Blm., nr. 400, yk. 72-78; İzmir Milli Ktp. nr. 1102/2, yk. 70b-75b.

⁵⁰ Bkz. *Divan Sezâyî-i Gülşenî*, (haz. Şahver Çelikoğlu), İstanbul 1985, s. 265-277.

Tûr-ı dilde sîrrile etvâr-ı hefti seyr edip
Can gözûyle kıl nazar pes nârdan envârı gör

Vird-i Hakk'ı al Fenâyî bülbül-i 'irfân olup
Bu gülîstân-ı cihânda hârı ko gülzârı gör⁵¹.

5. Odabaşı Şeyhi Fenâyî Mustafa Efendi (ö. 1115/1703)

Asıl ismi Mustafa'dır. Şumnu'da doğmuş ve gençlik yıllarında İstanbul'a gelerek yeniçerileri odalarından yirminci bölükte önce karakollukçu, daha sonra ise aşçı, kilerci ve odabaşı görevlerinde bulunmuştur. Her ne kadar tarihi hakkında bilgimiz yoksun da, odabaşı görevinden emekli olduktan sonra, Beşiktaş'ta medfun bulunan Şeyh Yahya Efendi evlâdından Emetullah isimli bir hanımla evlenerek, Yahya Efendi türbesi civarına yerleşmiştir⁵². Uzun bir zaman burada oturmuş, "bir ümmî adam" iken Şeyh Yahyâ dergahından "fezyâb-ı saâdet"⁵³ olmuştur. Daha sonra Celvetî meşâyihinden Hudâyî âsitânesinde seccâde-nişîn olan Üsküdarlı şeyh Selâmî Ali Efendi (ö. 1103/1692)'den tarikat âdâbı öğrenmiş, kısa zamanda mesafe kat ederek mezun olmuştur⁵⁴. Selâmî Ali Efendi tarafından kendisine izin verildikten sonra Yahya Efendi türbesi civarında bir zaviye bina edip halifelik görevinde bulunmuştur⁵⁵. Ayvansarâyî, Orta Cami'de cuma vaizliği görevinde bulunduğu ve Üsküdar'da bir cami yaptırdığı bilgisini vermektedir⁵⁶. Odabaşı Şeyhi denilmekle meşhûr olmuştur. "Şîr-i Hudâ"⁵⁷ terkininin işaretine göre 1115/1703 yılında vefat etmiş ve yaptırdığı caminin haziresine defn olunmuştur. Hudâyî dergahı şeyhlerinden Ya'kub Efendi'nin de babası olan⁵⁸ Fenâyî Mustafa Efendi hakkında bilgi veren kaynaklar, daha çok tasavvufî şahsiyeti üzerinde dururlar. Bu kaynaklara göre "Lisanı mecmûatû'l-esrâr bir râz-dân-ı hakîkat"⁵⁹, "âbid ve zâhid"⁶⁰, "küllî ve cüz'î bilgilere sahip, vaktini ibâdet ve tâatla geçiren muvahhid bir mü'min, kerâmet sahibi bir şeyh"⁶¹.

Mutasavvıf bir şair olan Mustafa Fenâyî'nin şiirlerinden çoğu na'ttır⁶². Şiirlerine örnek olarak verilen beyit ve gazeller şöyledir:

Keşf olur aña bütün mâhiyyet-i kevn ü mekân
Sîrr-ı tevhîd olsa bir âyîne-i dilde ayân⁶³

*

Zen-i dünyâyâ aldanma bu bir mekkâr-ı a'zamdır
Güler yüz gösterir ammâ sürûri gamla tev'emdir⁶⁴

⁵¹ *Divan Sezai-i Gülşenî*, s. 268-269.

⁵² Hocazâde Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 123.

⁵³ Safâyî, *a.g.e.*, bk. 223a; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 51.

⁵⁴ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 217.

⁵⁵ Selâmî Ali Efendi Hudâyî tekkesinde iki kez şeyhlik görevinde bulunmuştur. İlki 1090 (1679), ikincisi 1104 (1693)'tür. Bkz. Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, III, 20.

⁵⁶ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 217.

⁵⁷ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 217; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 140.

⁵⁸ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 217.

⁵⁹ Kazasker Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 548-549.

⁶⁰ Hocazâde Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 123.

⁶¹ Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁶² Safâyî Mustafa, *a.g.e.*, bk. 223a-b.

⁶³ Kazasker Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 549; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 51-52; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 141.

⁶⁴ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 217.

*

Ey cemâlin pertevin 'âlemde peydâ eyleyen
Yine ol âyîneden hüsün temâşâ eyleyen

Bir avuç toprağa salmış cân-ı 'ışkun cur'asın
Kimini âkıl kimin mecnûn-ı şeydâ eyleyen

Şems-i vahdet zerresinden âb u gilde var eser
Çeşm ü akı pes odur dâna vü bîna eyleyen

Her mekânı kendi îcâd itdi Hayy-ı lâ-mekân
Kendüye mü'minlerün kalbini me'vâ eyleyen

Perdeler kalkar aradan Hak cemâlin seyr eder
Hüb cemâlin görmeği dâim temennâ eyleyen

Ey Fenâyî cân bahâdur çün metâ'-ı vuslata
Müşterîdür nakd-i cânını müheyyâ eyleyen⁶⁵

*

Vücûdun pertev-i nûr-ı Hudâ'dır yâ Rasûlallah
Cihân şemsi cemâlinden ziyâdır yâ Rasûlallah

İrerler zât-ı Mevlâ'ya gidenler isr-i pâkinden
Senüñ şer'-i şerîfüñ reh-nümâdır yâ Rasûlallah

'Urûc itdüñ semâvâta irişdüñ menzil-i zâta
Vücûduñ manzar-ı zât-ı Hudâ'dır yâ Rasûlallah

Mukaddem yaradılmışdur Habîbâ nûr-ı zâtından
Anuñ'çün muktedâ-yı enbiyâsın yâ Rasûlallah

Fenâyî-mücrime hiç çâre olmaz senden olmazsa
Me'âsîde ki zîrâ muntehâdır yâ Rasûlallah⁶⁶

Müstakil bir eserine rastlayamadığımız Fenâyî Mustafa Efendi, kütüphane kayıtlarında, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyuti'nin *Tahkîk-i Kerîmetân-i Hazret-i İmam Hüseyin*⁶⁷ ile Aziz en-Nesefî Abdülaziz b. Muhammed es-Sûfî'nin, *Tercüme-i Risâleti'l-Mebde' ve'l-Mead* isimli eserlerinin mütercimi olarak görülmektedir⁶⁸.

⁶⁵ Mehmed Sirâceddin, a.g.e., s. 52; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., I, 141.

⁶⁶ Hocaâde Ahmed Hilmi, a.g.e., s. 123.

⁶⁷ Bkz. Topkapı Müzesi Ktp. Ahmet III Blm., nr. 3608 (10 yk.). Eser hakkında bkz. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, I, 364-365.

⁶⁸ Eser için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Blm., nr. 2660 (20yk.).

6. Mehmed Fenâyî Efendi (ö. 1140/1727)

Hayatı hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Ümmî Sinanzâde Hasan Efendi (ö. 1088/1677)'nin halifelerindendir. İstanbul'da, Akbaba Mehmed Efendi Mescidi yakınlarında bulunan evinde zikir halinde iken, "Mürşid-i tesnîm" terkininin işaret ettiği 1140 (1727) yılında vefat etmiş ve evinin yanına defnedilerek üzerine bir türbe inşa edilmiştir. Söz konusu câminin yanında medfûn bulunduğu için Akbaba Mehmed Efendi'nin yaptırdığı mescid "Fenâyî Mescidi" ismiyle anılmaktadır⁶⁹. Şiirlerinde "Halvetî" mahlasını da kullanmış bulunan Fenâyî'nin kaynaklarda, *Mecelle-i Fenâyî* ve *Risâle fi'd-Duhân*⁷⁰ adlı iki eserinden bahsedilmekte ve şiirine örnek olarak aşağıdaki iki beyit verilmektedir.

‘Âşıkları handân eden Sinânîler derler bize
Seherleri efgân eden Sinânîler derler bize

Bulduk fenâ-ender-bekâ içinde dürr-i likâ
Fenâyî Halvetî ednâ Sinânîler derler bize⁷¹

7. Fenâyî Ali Efendi (ö. 1158/1745)

Asıl adı Ali'dir. Doğum tarihi ve ailesi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ailesinin seyyid olduğu söylenmektedir. Kütahya'da doğmuş ve ilk öğrenimini burada yaptıktan sonra İstanbul'a giderek Celvetî şeyhlerinden Selami Ali Efendi (ö. 1104/1693)'ye intisap etmiştir. Bir süre mürşidi Selami Ali Efendi'nin hizmetinde bulunduktan ve ondan icazet aldıktan sonra Manisa'ya giderek inşa ettirmiş olduğu tekkede şeyhlik yapmıştır. Şeyhinin vefatı üzerine tekrar İstanbul'a dönmüş ve Üsküdar'da bulunan Selâmî Ali Efendi dergâhında şeyh olmuştur. Müritleriyle beraber 1122 (1711) yılında Baltacı Mehmet Paşa ile birlikte Prut Seferi'ne "ordu şeyhi" olarak katılmıştır.

Selâmsız'daki tekkeyi başka bir şeyhe bırakarak 1126 (1714) yılında Üsküdar Pazarbaşı semtinde inşa ettirdiği⁷² ve kendi adıyla bilinen tekkeye taşınmıştır. Bu dergâhta 32 sene irşât ile meşgul olmuş ve 1158 (1745) yılında vefat etmiştir. Fenâyî'nin Prut Seferi esnasında taşıdığı bayrak sandukasının üzerine örtülmüş ve kendisine verilen sancak da baş ucuna dikilmiştir.

Fenâyî Ali Efendi'ye, Celvetiyye'nin bir kolu olan Fenâiyye⁷³ nispet edilmişse de bu kol müstakil bir tarikat haline dönüşmemiştir.

Fenâyî mahlasını kullanan Ali Efendi'nin, mürettep bir divanından bahsedilmesine rağmen⁷⁴ kütüphane kayıtlarında böyle bir esere rastlanmamaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yer alan "Fenâî Ali Efendi" maddesinde

⁶⁹ Hayatı ile ilgili ayrıca bkz. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s. 147-148.

⁷⁰ Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *a.g.e.*, yk.342a. (Bu eser Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Blm., nr. 3485'de La'îf adına kayıtlıdır)

⁷¹ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 217.

⁷² Hocaşâde Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 142.

⁷³ H. Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 274.

⁷⁴ Hamza Güner, *Kütahyalı Divan Şairleri*, Kütahya, 1967, s. 141.

Cemal Bayak, "Hüseyin Vassaf'ın Sefîne'sinde yer alan bir ilahisi⁷⁵ ve Osmanlı Müellifleri'nde yer alan bir beytine⁷⁶ bakarak şairliği hakkında bir hüküm vermek güç olmakla birlikte bu ilahilerin ondaki dinî hissiyâtın samimi ifadeleri olduğu söylenebilir" demektedir⁷⁷.

Tekkenin yanında bulunan türbesindeki⁷⁸ tarih manzumesi, bir süre Edirne kadılığında da bulunan Kilisli Hüseyin Efendi tarafından söylenmiştir:

Mürşid-i kâmil **Fenâyi Şeyh Ali Celvetî**
Sâlik-i râh-ı hakikat pîşvâ-yı hâs u âm

Bu cihân-ı fânînin nakşına mâil olmayup
Zikr-i Hakkile güzâr eylerdi vakti subh u şâm

Mâ-sivâdan 'uzlet ile terk-i ülfet eyleyüp
Vermiş idi zâtına zîb-i salâh ile nizâm

Bezm-i kesretten çeküp el olmuş idi münzevî
Sırr-ı **mütû** ile 'âmil idi vahdetde müdâm

Sarf idüp envâ'-ı mebrûrâta 'ömrin rûz u şeb
Nakd-i vaktin itmedi tazyî' bulunca ihtitam

Gûşına geldikte emr-i **ircî'î** cânın virüp
'Âlem-i kuds-i hazîre oldı makzıyyü'l-merâm

Cümle tâ'atı olup dergâh-ı 'izzetde kabûl
Hâbgâhın eyleye Hak ravza-i dâru's-selâm

Gaybdan hâtif idüp tebşîr târîhin didi
Kıldı es-seyyid **Fenâyi** dâr-ı firdevsi makâm (1158/1745)⁷⁹

8 Fenâyî Çelebi

Hangi dönemde yaşadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mehmet Nail Tuman, Manisalı olduğu bilgisini verdikten sonra şairin şu iki beytini şiirine örnek olarak göstermektedir:

Tîr-i gamzen mehdi çıkmaga derûn-ı sîneden
Pâre pâre rîze rîze çâk çâk olsa beden

Gördü nihâl kâmetini sen semen-berin
Bin pâre oldı kalbi hasedden sanev-berin⁸⁰

⁷⁵ Bkz. Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, III, 65.

⁷⁶ Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I, 83.

⁷⁷ Bkz. Cemal Bayak, "Fenâî Ali Efendi", *D/Â*, İstanbul 1996, XII, 335.

⁷⁸ Tekke ve türbesi için bkz. İ. Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, I, 151; M. Baha Tanman, "Fenâî Ali Efendi Tekkesi", *D/Â*, İstanbul 1996, XII, 336-337.

⁷⁹ Hocazâde Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 145.

⁸⁰ Bkz. Mehmet Nail Tuman, *a.g.e.*, II, 786.